

Правова природа стадії

виконання вироку, ухвали, постанови суду

З. Ф. Теут

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Досліджено етапи формування інституту виконання вироку, ухвали, постанови суду, правову природу та завдання стадії виконання судових рішень як кримінально-процесуальної стадії та особливості діяльності суду на цій стадії.

Ключові слова: інститут виконання судових рішень, стадія кримінального процесу, стадія виконання вироку, судовий контроль.

Исследованы этапы формирования института исполнения приговора, решения, постановления суда, правовая природа и задание стадии исполнения судебных решений как уголовно-процессуальной стадии и особенности деятельности суда на этой стадии.

Ключевые слова: институт исполнения судебных решений, стадия уголовного процесса, стадия исполнения приговора, судебный контроль.

The stages of forming of institute of implementation of sentence, decision, resolution of court, legal nature and task to the stage of implementation of court decisions, are investigational as the stage of criminal process and feature of activity of court on this stage.

Keywords: institute of implementation of court decisions, stage of criminal process, stage of implementation of sentence, judicial control.

Своєчасне, точне та повне виконання вироку, ухвали, постанови суду сприяє захисту прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства, а також виправленню засуджених. Комплекс дій, які спрямовані на забезпечення дотримання законних інтересів осіб при виконанні вироку, здійснюється не одним органом, установою чи посадовою особою, а визначеним у законодавстві колом спеціалізованих органів та посадових осіб. Основна роль у цьому процесі належить саме суду. Адже право на звернення до суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів закріплено безпосередньо у Конституції України, а саме у ст. 55, де вказано, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом і кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Зміст цієї статті відповідає положенню ст. 8 Загальної декларації прав людини, яка проголошує, що «кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом».

Інститут виконання судових рішень формувався поступово. Власне можна виділити такі етапи його формування. Перший етап бере свій початок з давніх часів до XVII ст. Власне на цьому етапі відбувається зародження інституту виконання судових рішень, що пов'язано з такими джерелами права, як «Руська правда», «Судебник Великого князя Івана III 1497 г.», Литовські статuti 1529, 1566, 1588 рр., які містять згадки про окремі елементи діяльності щодо виконання судових рішень. Кримінальне Уложення Карла V 1532 року, наприклад,

детально регламентувало процедуру виконання рішення суду, а саме вказано, що після оголошення вироку про страту, суддя повинен був передати засудженого кату і особисто проконтролювати виконання у повній його відповідності з оголошеним вироком. Перші ознаки інституту виконання вироку в кримінальних справах згадуються в «Судебнику», де зазначається, що вирок суду виконувала спеціально вповноважена особа — «праветчик» [1, с. 63]. Наступний етап розпочинається з 1648 і триває до 1864 р., і пов'язаний з прийняттям та дією на території України «Соборного уложення», виданням збірки «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. та Зводу законів Російської імперії 1835 р., де вперше на законодавчому рівні порядок виконання вироків регламентований саме нормами кримінально-процесуального права.

Межі третього етапу можна виділити з 1864 до 1936 рр. Це період дії «Статуту кримінального судочинства» 1864 р., який закріпив багато демократичних принципів кримінального процесу та відобразив основні принципи стадії виконання судових рішень, які надалі знайшли своє відображення у сучасному кримінально-процесуальному законодавстві України. Імператором Олександром II 20 листопада 1864 р. затверджено проекти чотирьох Судових статутів: «Устрій судових установлень», «Статут кримінального судочинства», «Статут цивільного судочинства», «Статут про покарання, які накладали мирові судді», які значно упорядкували судову систему шляхом внесення змін у діюче законодавство. Розділ 6 Статуту кримінального судочинства виокремив виконання вироку як стадію у сучасному її розумінні під назвою, яка, до речі, використовується й досі, а саме «Про виконання судових вироків». Найбільш значимі і необхідні

процесуальні дії в рамках процедури виконання вироку відобразив Перший Кримінально-процесуальний кодекс УСРР, затверджений 13 вересня 1922 р.

Наступний етап (1936–1958 рр.) характеризується тим, що окремі кримінально-процесуальні інститути дореволюційної Росії знайшли своє відображення в радянському законодавстві, у тому числі й інститут виконання судових рішень. Початок п'ятого етапу пов'язують з 1958 р., а саме з прийняттям Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік та Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1961 р., які остаточно сформували інститут виконання судових рішень у тому вигляді, який існує у сучасному вітчизняному кримінальному процесі [2, с.154].

Перші спроби визначити місце судової діяльності, що пов'язана з виконанням вироків у системі кримінального процесу, робились ще в працях відомих російських юристів таких, як І. Я. Фойницький, В. А. Случевський, Н. Н. Розін. Однак вивченню цього питання приділялась незначна увага, і в працях російських процесуалістів ці питання висвітлювались не настільки детально, як інші питання кримінального судочинства. Ще на початку 20 ст. названі вище автори зазначали, що з набранням вироком законної сили суд не повинен бути усунутий від діяльності із застосування призначеного покарання і повинен бути наділений повноваженнями активно впливати на процес виконання вироку. Професор В. А. Случевський з цього приводу ще в 1910 р. писав, що кримінального суддю зрівнюють з лікарем, який виписує хворому ліки і потім не цікавиться результатами їх дії. Між цим покарання, застосоване судом, само по собі не ціль, а лише засіб у руках правосуддя [3, с. 42].

На сьогодні в чинному кримінально-процесуальному законодавстві питанню

виконання судових рішень присвячено окремий розділ. Тобто на законодавчому рівні закріплено стадію виконання судових рішень як завершальну стадію кримінального процесу. Однак у науковців, на жаль, немає єдиної думки щодо розуміння правової природи, предмета та завдань цієї стадії.

Питання про правовому природу інституту виконання вироку в кримінальному процесі вивчали такі науковці, як Ю. Ю. Олександровський, П. І. Люблінський, М. М. Розін, І. Я. Фойницький, В. Д. Адаменко, В. М. Бібіло, Н. О. Бородовська, В. Д. Бринцев, Т. В. Варфоломеева, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, Е. Ф. Куцова, Р. В. Літвінов, А. М. Лобойко, П. А. Лупинська та ін.

Правильне розуміння сутності, правової природи процесуальної діяльності суду з виконання вироку дасть змогу зрозуміти та сформулювати предмет стадії виконання вироку та визначити його межі, що, у свою чергу, надасть можливість чітко розмежувати судове провадження з виконання вироку від інших стадій кримінального процесу, а також від фактичної діяльності з виконання вироку, яка здійснюється відповідно до норм кримінально-виконавчого права. Окрім того, з'ясування сутності зазначеної стадії дасть змогу сформулювати нові та вдосконалити існуючі правові норми, які регулюють відносини, пов'язані з виконанням вироку.

Для того, щоб зрозуміти сутність виконання вироку як стадії кримінального процесу, звернемося до ознак, які характеризують поняття стадії кримінального процесу як самостійну правову категорію. Це насамперед своєрідне коло завдань, певне коло учасників, специфічний процесуальний порядок діяльності суб'єктів та особливий зміст і форма підсумкових рішень, прийнятих за результатами діяльності на відповідній стадії. Де-

які автори, а саме О. М. Ларін, В. М. Шпільов, А. П. Коротков, М. Є. Токарева, окрім перерахованих вище специфічних ознак кожної стадії, відносять до них також і строки, тобто час для вчинення необхідних процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень.

Отже, якщо аналізувати стадію виконання судових рішень відповідно до всіх вищеперерахованих ознак, бачимо, що дана стадія наділена певним колом завдань, які реалізуються лише на цій стадії і які закріплені в нормах Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України) та Постанові Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р., № 11 «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків». У новому КПК України, прийнятому 13 квітня 2012 р., законодавець систематизував питання, які має право вирішувати суд на стадії виконання вироку шляхом уміщення їх в одну окрему статтю (ст. 537). Щодо кола суб'єктів, які беруть участь на цій стадії, то хоча про них законодавець і згадує у положеннях ст. 411 чинного та ст. 539 нового КПК України, а саме де йдеться про порядок вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням вироку, однак їх процесуальний статус чітко не визначений. Процесуальний порядок діяльності учасників на даній стадії теж відмінний від інших стадій. По-перше, варто зазначити, що стадія виконання судових рішень не має єдиного предмета доказування, і виділити обставини, які підлягають доказуванню на цій стадії, дуже складно у зв'язку з різноманітністю питань, які підлягають розгляду. Також територіальна підсудність таких справ не визначається за нормами, які встановлені ст. 37 КПК України. Стаття 409 визначає, які суди вправі вирішувати питання, пов'язані з виконанням вироку. Рішення,

які виносить суд на стадії виконання вироку, наділені тими необхідними ознаками, яким повинні відповідати акти застосування права. Законодавець і на цій стадії дотримується порядку їх винесення, а саме дотримання принципу таємниці наради суддів, і зазначає у ст. 409 чинного КПК України, що суддя для винесення постанови виходить до нарадчої кімнати. Також знаходять своє відображення положення щодо порядку оскарження винесених судом рішень на цій стадії. Загалом, здійснюючи свою діяльність на цій стадії, суд керується нормами кримінально-процесуального законодавства. Відмінність даної стадії від інших стадій кримінального процесу полягає і в тому, що неможливо визначити її тривалість у часі, тобто немає чітко визначеного моменту її завершення, що пов'язано з різноманітністю питань, які можуть бути розглянуті судом у цій стадії процесу, і також неможливо передбачити, які саме питання виникнуть у даній стадії і чи взагалі такі виникнуть.

Цікаву думку висловила з цього приводу науковець Т. Н. Добровольська, яка зазначила, що стадія виконання вироку — це єдина стадія, яка не виконує жодних контрольних функцій щодо попередніх стадій і не створює жодних передумов для виникнення наступних стадій, які за наявності визначених законом умов можуть йти за нею, по-друге, те, що в даній стадії відсутній єдиний предмет доказування, і, по-третє, предмет судового дослідження в цій стадії завжди відрізняється від єдиного для всіх інших стадій предмета доказування [4, с.18].

Ще в 1963 році науковець І. Д. Перлов спробував довести, що кримінально-процесуальній діяльності при виконанні вироків притаманні всі ознаки, які характеризують стадію кримінального процесу. Він підкреслював, що в стадії виконання вироку діє визначене коло осіб, між яки-

ми складаються характерні саме для даної стадії кримінально-процесуальні відносини, а з питань, які виникають у процесі виконання вироку, суд приймає рішення. Він зазначав, що кожна стадія кримінального процесу має свій предмет і своїх суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, які відрізняються від інших стадій кримінального процесу. На думку цього автора, якби на протязі всього розгляду кримінальної справи не змінювались предмет, суб'єкти, завдання, порядок та форми діяльності, то не було б потреби у виділенні самостійних етапів процесу, які називають стадіями [5, с. 11]. Ці принципові положення про сутність кримінально-процесуальної діяльності, пов'язаної з виконанням вироку, склали надалі основу вчення про сутність стадії виконання вироку.

Як особливу стадію кримінального процесу виконання вироку розглядав і науковець М. А. Чельцов. Він зазначав, що виконання вироку є реалізацією його змісту як наказу суду, який звернений до відповідних органів держави і створює обов'язок із застосування визначених вироком мір покарання. Виконання вироку є тією частиною процесу, до якої зводиться весь розгляд кримінальної справи, а тому ні формально, ані фактично виконання вироку не може бути відірано від процесу [6, с. 616].

Значний внесок у розвиток та становлення стадії виконання вироку зробила науковець Е. Ф. Куцова. Так, наприклад, у виданому нею в 1960 р. курсі лекцій під назвою «Виконання вироку» вона зазначала, що для вирішення завдань правосуддя необхідно не тільки винести законний та обґрунтований вирок, але й реалізувати його. Автор указувала також, що в стадії виконання вироку знаходять своє відображення встановлені законом принципи кримінального процесу, а саме незалежність суду, колегіальність, право

засудженого на захист своїх законних інтересів, гласність [7, с. 2]. З цим не можна не погодитись, оскільки стадія виконання судових рішень за своєю правовою природою є необхідною складовою відправлення правосуддя у кримінальній справі. Усі дії, які вчиняє суд на цій стадії, пов'язані з його функцією здійснення правосуддя.

У юридичній літературі можна зустріти різні погляди, що стосуються правової природи цієї стадії. Оскільки стадія виконання вироку — це єдина стадія кримінального процесу, яка тісно пов'язана з фактичним його виконанням, не всі науковці вважали її процесуальною стадією, і, відповідно, були спроби вивести стадію виконання судових рішень за межі кримінального процесу. Так, наприклад, академік А. Я. Вишинський зазначав, що вирок завершує роботу суду і його виконання є позасудовою дією, яка здійснюється адміністративними органами за особливими правилами, які виходять за межі Кримінально-процесуального кодексу [8, с. 291]. Дещо подібною є думка науковця В. В. Ніколюка, який зазначає, що, маючи предмет, ціль і процесуальну форму, будучи близькою до діяльності органів, які виконують покарання, діяльність суду, яка пов'язана із здійсненням заходів виконання мір покарання, наділена такими рисами, які в сукупності дають змогу відмежувати її від кримінального провадження і розглядати як самостійний вид судової діяльності, а саме як кримінально-виконавчу діяльність [9, с. 35].

У науковій літературі зустрічається думка науковців про те, що діяльність суду з вирішення питань, які виникають у процесі виконання вироку, є самостійним провадженням, а саме особливим провадженням суду першої інстанції на основі самостійних матеріалів. Так, наприклад, Т. Н. Добровольська вказує, що зміст стадії виконання вироку полягає

лише у приведенні вироку до виконання, під яким вона розуміє звернення вироку до виконання, а провадження щодо вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироку, на її думку, існує за межами кримінального процесу, оскільки кримінальна справа вже повністю вирішена [4, с. 18]. На нашу думку, з таким твердженням погодитись не можна, адже для правильного вирішення таких питань, як, наприклад, застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання і заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, зняття судимості та інших, у зв'язку з їх важливістю для захисту прав, свобод та законних інтересів осіб необхідно дотримуватись саме процедури судового розгляду, коли відбувається всебічне та повне з'ясування всіх обставин справи та дотримується процесуальний порядок дослідження доказів. Дещо іншу точку зору висловлює науковець Я. С. Аврах, вказуючи, що в стадії виконання вироку реалізуються постановлені судом рішення про винуватість чи невинуватість підсудного, про застосування покарання до засудженого, а також відшкодування заподіяної злочином шкоди. На його думку, виконання вироку, будучи складовою частиною кримінального процесу, включає в себе звернення вироку до виконання, безпосереднє його виконання та здійснення контролю за його виконанням адміністративними органами [10, с.195].

Деякі автори зводять діяльність суду на стадії виконання вироку до реалізації функції судового контролю. А саме науковець А. Н. Павлухін приходить до висновку, що судовий контроль за виконанням кримінальних покарань — це специфічна функція суду, як органу судової влади, яка спрямована, з одного боку, на забезпечення виконання кримінальних покарань, а з іншого — на недопущення незаконного обмеження прав осіб під час

виконання покарань з боку установ і органів, які виконують покарання. Дана функція реалізується судом після винесення вироку і в рамках кримінально-виконавчого провадження [11, с. 19].

Свого часу, підкреслюючи необхідність забезпечення індивідуалізації виконання покарання, І. Я. Фойницький також вказував на важливість саме судового контролю за вирішенням питань, які виникають в ході виконання вироку. Він зазначав, що виконання вироку потребує еластичності, гнучкості, тільки б таке виконання відбувалось відповідно до закону і під контролем суду, а не було б лише справою одноособового адміністративного нагляду [12, с. 540].

Погоджуючись з думкою вищевказаних науковців лише частково, вважаємо, що здійснення контролю за приведенням вироку до виконання є безпосередньо функцією суду, як і вирішення питань, які виникають у процесі фактичного виконання вироку, а тому дана стадія не може обмежуватись лише зверненням вироку до виконання і вжиттям заходів щодо забезпечення початку фактичної реалізації покарання, так як про це наголошував ще в 1971 р. науковець І. Х. Хамідуллін [13, с. 25].

Однак уже при фактичному виконанні вироку суд не може і не повинен здійснювати контроль за цим процесом. Відповідно до пункту 4 статті 121 Конституції України нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, покладено на прокурора. Хоча законодавство інших країн Європейського Союзу (зокрема Франції, Німеччини) та країн колишнього СНД (Білорусь) містить норми щодо здійснення судового контролю за фактичним виконанням вироків та поведінкою засу-

джених під час виконання вироків. На нашу думку, при таких умовах втрачається значення пенітенціарної служби України, яка, власне, і забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання покарань. У Положенні «Про Державну пенітенціарну службу України», яке затверджене Указом Президента України від 06.04.2011 р., зокрема в п. 6 ст. 4 чітко вказано, що ДПтС України відповідно до покладених на неї завдань організовує та контролює виконання вироків суду та інших судових рішень і застосування передбачених законом заходів управління засуджених.

Отже, з урахуванням того, що на теперішній час у науці кримінально-процесуального права питання щодо право-

вої природи стадії виконання судових рішень так і не вирішено однозначно, необхідно більш детально вивчати та досліджувати діяльність суду на цій стадії процесу, аналізувати норми діючого кримінально-процесуального закону щодо цього питання, розробляти та вносити пропозиції про вдосконалення положень кримінально-процесуального законодавства з метою уникнення колізій щодо розмежування двох близьких за змістом стадій, а саме — виконання судових рішень як процесуальної стадії, яка регламентується нормами кримінально-процесуального права та фактичної реалізації судових рішень, де знаходять своє застосування положення кримінально-виконавчого права.

Список використаної літератури

1. Волколуп О. В. Система уголовного судопроизводства и проблемы ее совершенствования // О. В. Волколуп. – СПб : Юридический центр Пресс, 2003. – 267 с.
2. Арушанян К. К. Историко-правовые предумысли возникновения та розвитку інституту виконання судових рішень у кримінальному процесі України / К. К. Арушанян // Держава і право. Вип. 52. – 2011. – С. 148-155.
3. Случевский В. А. Учебник русского уголовного процесса / В. А. Случевский. – СПб, 1910. – 699 с.
4. Добровольская Т. Н. Деятельность суда, связанная с исполнением приговоров / Т. Н. Добровольская. – М., 1979. – 140 с.
5. Перлов И. Д. Надзорное производство в уголовном процессе / И. Д. Перлов. – М. : Юрид. лит., 1974. – 256 с.
6. Чельцов М. А. Уголовный процесс / М. А. Чельцов. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 624 с.
7. Куцова Э. Ф. Исполнение приговора. Лекция / Э. Ф. Куцова. – М. : Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 1960. – 50 с.
8. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А. Я. Вышинский. – М., Госюриздат, 1950. – 309 с.
9. Николук В. В. Уголовно-исполнительное судопроизводство в СССР / В. В. Николук. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1989. – 256 с.
10. Аврах Я. С. Исполнение приговоров по УПК РСФСР // Новое уголовное и уголовно-процессуальное законодательство РСФСР. Ученые записки Казанского университета. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1961. – С. 190-201.
11. Павлухин А. Н. Судебный контроль за исполнением уголовных наказаний. Монография / А. Н. Павлухин, И. А. Давыдова, Н. Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 143 с.
12. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – Т. 2. – Петербург, 1910. – 573 с.
13. Хамидуллин И. Х. Надзор прокурора за законностью при исполнении судебных приговоров / И. Х. Хамидуллин. – Казань : Татарское книжное изд-во, 1971. – 159 с.